

University of Groningen

Archeologie, nationale trots?

Groenendijk, Henny

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2019

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Groenendijk, H. (2019, sep. 5). Archeologie, nationale trots? Een pleidooi voor de regionale invalshoek.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Archeologie, nationale trots? Een pleidooi voor de regionale invalshoek

Afscheidscollege

5 september 2019

door

Henny Groenendijk

Groninger Instituut voor Archeologie

Rijksuniversiteit Groningen

Mevrouw de decaan, geachte dames en heren, beste collega's,

‘Sommige gebeurtenissen willen maar geen geschiedenis worden’ zei historicus Herman Pleij eens tijdens een van zijn tv-optredens. Pleij parafraserend waag ik me aan een archeologische variant: ‘sommige revoluties in onze vaderlandse voorgeschiedenis willen maar geen gemeengoed worden’. Er is dus iets aan de hand met de verspreiding van archeologische kennis. Archeologen aan het werk zijn regelmatig in het nieuws maar van de 50 thema's in de gezaghebbende Canon van Nederland (2006) gaan er maar twee over archeologie. Terwijl deze canon toch beoogde het Nederlandse geschiedenisonderwijs voor de schooljeugd een steuntje in de rug te geven.¹ Zijn archeologen soms nog te weinig afgedaald uit hun hoogburchten? Of moet je je afvragen hoe het met de archeologielobby in Nederland is gesteld? Je zou toch menen dat het vakgebied veel sympathisanten telt, afgaande op de bezoekersaantallen bij archeologische manifestaties - of het aantal metaaldetectors in omloop. Feit is dat de Nederlandse archeologie in de media een *anchorman/-woman* ontbeert.

De uitwerking van art. 9 van het Verdrag van Malta 1992

Ik wil het eerst hebben over het publieksbereik. De archeologie bevindt zich momenteel op de top van een golf van publieke belangstelling. Er was altijd al een vorm van publieksbereik, de archeologie als wetenschap is immers op lekenbelangstelling gegrond, maar voortgaande professionalisering riep een regelgeving in het leven die het publiek geleidelijk in een andere positie manoeuvreerde. Dat hield gelijke tred met de geboorte van de archeologische monumentenzorg. Dachten we in de jaren 1980 nog dat het Nederlandse archeologiebestel ingericht was, in de aanloop naar Malta (het Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed van 1992, dat een meer actieve beschermingspolitiek verlangde), groeide de archeologische monumentenzorg sneller dan het charmeoffensief richting publiek

¹ De Canon van Nederland ontstond ter ondersteuning van het geschiedenisonderwijs aan Nederlandse basisscholen, resp. de onderbouw van het voortgezet onderwijs en is samengesteld door de commissie Van Oostrom, die de canon in 2006 aanbood aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De canon riep tal van reacties op waarvan die van vooringenomenheid, terecht of niet, de boventoon voerde. <https://www.canonvannederland.nl>

kon bijbenen. Het credo behoud *in situ*, bewaren in de bodem dus, ging in toenemende mate ontwikkelingen frustreren. Ik kwam in die jaren te werken bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek als eerste provinciaal archeoloog-nieuwe-stijl, dat wil zeggen met de opdracht in Groningen minder op te graven en me meer in te spannen voor blijvend behoud. Een lastige boodschap richting grondeigenaren.

Nederland polderde de Europese conventie van 1992 naar nationale wetgeving, ingevoerd in 2007 na een lange testperiode om Nederland aan de Europese afspraken te laten wennen.² De archeologie kreeg een volwaardige rol aangemeten in de ruimtelijke ordening. In een reflex op de snelle teloorgang van het bodemarchief ging de wet voornamelijk over werkprocessen rondom bodemverstoringen en het bestel werd instrumenteler dan ooit tevoren. Maar Nederland mocht absoluut niet op slot en teneinde bouwend Nederland niet al te zeer af te schrikken, kwam de term ‘behoud door ontwikkeling’ in zwang – in die eerste jaren wel zo nadrukkelijk dat het de trekken kreeg van een geloofsartikel.³ Want was dat geen *contradictio in terminis* in een land met toenemende ruimteclaims?

Artikel 9 uit het Europese verdrag, de ‘publieksparagraaf’ die de bewustwording en ontsluiting van archeologisch erfgoed ten behoeve van de gemeenschap propageert,⁴ was in 2007 niet in een wetsartikel omgezet om reden dat je publieksbereik bezwaarlijk in wetgeving kunt onderbrengen. Vier jaar later, toen de wet werd geëvalueerd, constateerde de Raad voor Cultuur onomwonden dat aan de publieksparagraaf weinig handen en voeten was gegeven.⁵ Het minder bekende Europese Verdrag van Faro (2005) was veel explicieter over publieksdeelname aan erfgoed in brede zin, met als primair oogmerk de bevordering van de maatschappelijke cohesie. Daaraan gaf het Rijk actief uitvoering onder het motto

² Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz 2007), een wijzigingswet; [www.cultureelerfgoed.nl/Wet op de archeologische monumentenzorg](http://www.cultureelerfgoed.nl/Wet-op-de-archeologische-monumentenzorg).

³ Bloemers *et al.* (2001). Het concept Bodemarchief in Behoud en Ontwikkeling is breed uitgemeten in het NWO symposium *The Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape: the European Dimension* (Lunteren, 20-23 mei 2008).

⁴ Art. 9 van het Verdrag van Valletta (de ‘publieksparagraaf’) doet een algemene oproep tot bewustmaking van het publiek en het verschaffen van toegang tot het archeologisch erfgoed, met name vindplaatsen (art. 9, lid i en ii); <https://wetten.overheid.nl/BWBV0002031/2007-12-12>.

⁵ Raad voor Cultuur, (2011), ‘Advies evaluatie Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz) en Besluit archeologische monumentenzorg (Bamz); www.cultuur.nl.

‘leren door te doen’.⁶ Een ander succesverhaal is het programma Belvedere, een initiatief vanuit drie ministeries om het erfgoedbewustzijn in Nederland te stimuleren. Het bracht cultureel erfgoed als ontwerpopgave onder de aandacht van bouwers en beleidsmakers, de beslislaag in het Nederlandse bedrijfsleven.⁷ En hoewel dat voor de merendeels onzichtbare archeologie veel moeilijker ligt, lijkt ook voor ons vakgebied daarmee een pad geëffend.⁸

Leeropdracht onder het nieuwe bestel

Twee jaar na de invoering van het nieuwe bestel aanvaardde ik de leeropdracht Archeologie en maatschappij aan deze universiteit. In de colleges kwam natuurlijk het vrijblijvende artikel 9 ter sprake want ik was benieuwd of de opleiding archeologie in Groningen een bijdrage kon leveren aan een betere verankering. We zijn nu tien jaar verder en Nederland kent een baaierd aan archeologische publieksactiviteiten, kijken we alleen al naar de vele en uiteenlopende inzendingen voor de tweejaarlijkse Grote Archeologieprijs, uitgeschreven door de Stichting Archeologie & Publiek.⁹ Erfgoed is ingeburgerd, kunnen we wel zeggen.¹⁰ En de markt is nog niet verzadigd.

Doelen uit 2007 bereikt dus, of benemen al die succesjes misschien het zicht op de grote vragen? Want is de archeologie nu ook echt van de gemeenschap geworden? Nou ja, de archeologie heeft als wegingsfactor bij ruimtelijke ingrepen ook haar minder gemoedelijke kanten laten zien en dat aspect leidt herhaaldelijk tot conflictsituaties - het gaat immers om grote bedragen want opgraven is niet gratis en wordt betaald door de verstoorder. Niet voor niets is er een Stichting Arbitrage bij Archeologische Projecten in het leven geroepen.¹¹ Gemeenten zijn in het huidige bestel het bevoegde gezag en archeologen merken, dat waar het bedrijfsleven de factor archeologie inmiddels heeft geaccepteerd, het lokale politieke draagvlak juist afkalft, niet zelden vanuit een groeiend zelfbewustzijn. Een punt van zorg voor menige professional. Hoe zet je die zorg nu om in actie? Daarvoor moet ik eerst iets kwijt over onze archeologische gemeenschap.

⁶ www.cultureelerfgoed.nl/Erfgoedparticipatie Faro. Zie ook: Scharff (2013).

⁷ Strolenberg *et al.* (2009). Programma Belvedere (1999-2009), voortgekomen uit de Nota Belvedere, kende een uitzonderlijk lange looptijd.

⁸ Eerden *et al.* (2009), daarin met name het hoofdstuk ‘Archeologie: een bijzondere ontwerpopgave’, p. 182-186.

⁹ Deze prijs werd in 2013 ingesteld en heette aanvankelijk Prijs van de Nederlandse Publieksarcheologie. Vanaf 2017 is de naam veranderd in Grote Archeologieprijs; www.grotearcheologieprijs.nl

¹⁰ Deze bewering verwijst impliciet naar de door A. van der Zande in zijn afscheidscollege opgeworpen vraag ‘Is erfgoed ingeburgerd?’ (Van der Zande, 2009).

¹¹ ArbitrArch, voluit: Stichting Arbitrage en advies bij Archeologische projecten, opgericht in 2016; www.arbitrarch.nl

Archeologiebeoefenaren

Terugkijkend op veertig jaar beroepsmatige archeologie, in Duitsland en in Nederland, ben ik onder degenen die actief archeologie bedrijven, professional of vrijwilliger, drie profielen gaan herkennen, drie verstandhoudingen tot het vak: die van de *solistisch* opererende archeoloog, met name te vinden in de vrijwilligerssector, de *wetenschapper*, meestal specialistisch gevormd, vaak ook docent, vaak werkzaam in het archeologische bedrijfsleven en de *overheidsarcheoloog*, de procesbewaker, de politiek meest ingebedde. Ieder heeft z'n eigen invalshoek. Professionals nemen niet zelden een gedaante aan die strookt met wat de broodheer van hem of haar verwacht. Institutionele standpunten zijn best te billijken maar dragen niet altijd bij aan de eenheid in beleid, laat staan de beeldvorming naar buiten. Wie werkzaam is in het archeologische bedrijfsleven kijkt nu eenmaal met andere ogen naar het bestel dan een overheidsarcheoloog. En een museumarcheoloog heeft bepaald andere belangen dan een provinciaal archeoloog.

Bovendien: het zelfbeeld van de archeoloog komt maar zelden overeen met hoe de samenleving tegen de archeologie aankijkt. In conflictsituaties komen we erachter hoezeer archeologen nog tekort schieten in het strategisch inzetten van hun sterke kanten; ze schieten gauw in de verdediging, terwijl meer kennis van conflictmanagement plus een juiste dosering van emotie tot betere resultaten zouden leiden.¹² Want dat archeologen gepassioneerd zijn, kan in een conflict ook in het voordeel werken. We komen over strategieën in relatie tot de archeologie wel steeds meer te weten. Groninger studenten deden de afgelopen jaren onderzoek naar erfgoed en identiteit, naar gemeentelijke ambitieniveaus, naar het begrip publieksarcheologie, naar vormen van publieksparticipatie, naar beeldvorming, de archeologi lobby, marketingstrategieën, verwachtingspatronen ten aanzien van erfgoed, archeohotspots, archeologische informatiepunten, pseudowetenschap en *storytelling*.

Voor al die onderwerpen geldt: snappen we wel hoe de agenda's van maatschappelijke partners werken en hebben we onze eigen positie wel goed door? Factoren om mee rekening te houden, wil je bezorgdheid kunnen omzetten in resultaat.

¹² Deze gedachte loopt als een rode draad door 'Denken en doen', zie During *et al.* (2001). Ik dank dr Roel During voor de kennismaking met EQ, Emotionele Intelligentie, een persoonlijke paradigmawisseling.

Een typisch Nederlands bestel

Dat brengt me op de Nederlandsheid van ons bestel. Nederlands is de wijze waarop het bestel is bijeengepolderd, Nederlands is de omgang met vakgenoten en met burgers. Toch slaan we geen gek figuur in Europa. Sinds de invoering van het nieuwe bestel is namelijk veel positiefs bereikt. De financiering van onderzoek is bij wet geregeld, van opgravingen is binnen twee jaar de basisrapportage beschikbaar, het archeologisch bedrijfsleven is zeer professioneel ingericht en de publieksarcheologie is uitermate pluriform geworden. Allemaal forse verbeteringen ten opzichte van de jaren 1980 en 1990. Ondanks de toenemende fragmentatie en formalisering van werkprocessen zien we ook nog eens een opbloei van de publieke belangstelling. Een groot voordeel in de Nederlandse situatie is dat de verhoudingen tussen professionals en amateurs weinig hiërarchisch zijn, in tegenstelling tot enkele ons omringende landen: polderen sorteert dus effect.

Anderzijds bracht Malta geen Europese eenheid in de archeologiebeoefening. De uitwerking van de conventie verschilt nogal van land tot land. De Nederlandse consensuspolitiek toont ook haar keerzijde: uitgangspunten en doelen zijn niet altijd helder, het is een beetje van alles wat. We willen nieuwe doelgroepen binnenhalen, de bezoekersaantallen moeten omhoog, we streven naar meer maatschappelijke cohesie, we zien ons archeologisch erfgoed als een bodemarchief dat een beter beheer verdient, we zoeken meer integratie met aanpalende vakgebieden en hoeden tegelijk de eigenheid van de archeologie door te hameren op de specifieke wetgeving en dito methodiek. Ondertussen komt de canon van de Nederlandse archeologie, een potentiële kapstok voor nationale trots, maar niet van de grond. Dan is het met die nationale trots in sommige Europese landen wel anders gesteld, zoals ons instituut ervaart van met name Griekse en Italiaanse studenten. En ook Frankrijk kan er wat van.

Binnenlands brokkelt ondertussen het politieke draagvlak af vanwege de hoge opgravingskosten en het zijn nu juist de gemeenten in hun rol van bevoegd gezag die het lokale archeologieklimaat bepalen. Gelet op de fusies die momenteel in gemeenteland plaatsgrijpen wordt 'lokaal' overigens vanzelf 'regionaal', geografisch gezien dan. De schaalvergroting gaat gestaag door.

Ik vermoed dat het verschil in aanpak met andere Europese landen niet alleen ligt aan de Nederlandse nuchterheid en antiautoritaire instelling. Evenmin aan de onzichtbaarheid van een groot deel van ons archeologische erfgoed. Ik denk dat de Nederlandse archeologie als

geheel te weinig massa heeft, een situatie die niet snel aan dichtheid zal winnen omdat het bestel naast alle goeds heeft geleid tot een sterke fragmentatie en concurrerende belangen. Zoals de taalerosie van het Nederlands pas manifest wordt wanneer opleidingen wegvallen en dit al nauwelijks nationale verontwaardiging wekt¹³, zo zal de achteruitgang van het archeologisch erfgoed in Nederland niet gauw mensen op de been brengen. Anno nu telt Nederland veel specialisten en weinig generalisten. Het ontbreekt aan een ideologische consensus over de richting die de archeologie moet nemen.

Lange tijd was ‘bewaren in de bodem voor toekomstig onderzoek’ het motto van de rijksdienst. Die legitimatie van het containerbegrip ‘behoud *in situ*’ is grotendeels verdampt. Het is een fictie te denken dat we bezig zijn ons verleden veilig te stellen, terwijl dat wel ons standaardverhaal is, ja het excuus waarmee we aan de onderhandelingstafel plaatsnemen. Dan kent bewaren in de bodem nog wel een andere rechtvaardiging, namelijk authenticiteit, in de betekenis van het bewaren van het origineel op de plek waar het is ontstaan. ‘Authenticiteit heeft de toekomst’, kopte De Erfgoedstem onlangs nog naar aanleiding van de herbestemming van leegstaande gebouwde monumenten.¹⁴ Dat kun je 1:1 van toepassing verklaren op de archeologie. Reconstructie, nabootsing, staat immers in dienst van het narratieve en is slechts een middel tot kennisoverdracht, terwijl de aanwezigheid van de oorspronkelijke resten op de plek zelf, hoe schamel ook, die plek een identiteit geeft. Ik denk dat behoud van het origineel op locatie in een land met een hoge planologische druk als het onze steeds meer erkenning krijgt, mits de archeologische gemeenschap als geheel zich daar achter schaaft.

Nog iets over ons zelfbeeld. Archeologen menen geen ideologische veren te hoeven afschudden, denken gevrijwaard te zijn gebleven van een links imago, een beeld dat de historicus nog wel eens aankleeft. We denken voldoende afstand tot de materie te hebben om niet in modieuze valkuilen te stappen. Maar dat is slechts schijn, ook archeologen ontkomen niet aan actuele politiek, zij worden geraadpleegd in kwesties omtrent

¹³ Zie het snoeiharde oordeel van Matthew Wells, student European Studies aan het University College London in zijn artikel ‘Hoe kan ik van jullie taal houden als jullie het zelf niet doen?’ (NRC Opinie, 10 mei 2019).

¹⁴ ‘Waarom authenticiteit de toekomst heeft’, De Erfgoedstem (Nieuws en actualiteit over erfgoed en archeologie), 13 juli 2016; www.erfgoedstem.nl/. De uitspraak is ontleend aan een interview met de directeur van aannemingsbedrijf Nico de Bont, zie NRP Platform voor Transformatie en Renovatie, www.nrp.nl

klimaatverandering of komen eigener beweging met harde natuurkundige bewijzen die de migratieachtergrond van Europeanen door de geschiedenis heen aantonen, denk aan de hoge vlucht die het DNA onderzoek neemt. De wetenschap heeft het ondertussen maar moeilijk want steeds vaker hoor je dat 'wetenschap ook maar een mening is'. Die scepsis krijgt steeds meer trekken van een populair tijdverdrijf. Het zijn niet de ongelovigen, maar de alternatieve gelovigen die aan de poorten rammelen. Alternatieve duidingen zijn altijd veel aantrekkelijker dan *mainstream* archeologie, spectaculairder, onbesuisder ook, vol van mystiek en soms zelfs bewuste desinformatie.¹⁵

Zijn we daartegen bestand? Als we toekomstige archeologen beter willen wapenen tegen negatieve sentimenten, dan zal de academische opleiding zich daarin moeten verdiepen. Daarbij past meer zelfreflectie, te beginnen bij ons *imago*.

Iets over imago, identiteit en identificatie

Het *imago* van de archeologie wordt sterk bepaald door wat de media erover berichten en verder ingekleurd door persoonlijke ervaringen, bijvoorbeeld die van grondeigenaren. De amplitude is groot en wat dat betreft zijn er parallellen met de huidige spanningen in de maatschappij. *Identiteit* is wat anders, dat is een etiket dat bestuurders graag opplakken. Vermeende identiteit komt dikwijls voort uit gewenste gemeenschapszin. Beter spreken we van een *proces van identificatie*, met accenten die variëren in tijd en ruimte, zoals recent verwoord in het rapport Denkend aan Nederland van het Sociaal en Cultureel Planbureau.¹⁶ Hier speelt de paradox van de grenzeloosheid: archeologie houdt zich niet aan landsgrenzen, terwijl de samenleving hoogstens is geïnteresseerd in de regionale archeologie en dat vaak nog maar tijdelijk. Dat leidt geheid tot spraakverwarring. Archeologen houden zich graag bezig met internationale issues en weten elkaar te vinden in grensoverschrijdende samenwerking, maar in de Euregio's van het grensgebied Nederland-Duitsland blijken de begrippen 'erfgoed' en 'identiteit' al dubbelzinnig te worden gehanteerd, zoals GIA student Djurra Scharff aantoonde.¹⁷

¹⁵ T. Schadla Hall (2004) vestigde de term '*alternative archaeology*' maar nam een voorzichtig standpunt in. De stand van zaken met inbegrip van Nederland en hoe met alternatieve duidingen om te gaan geeft GIA student J. Hegge (2019).

¹⁶ *Denkend aan Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2019*, gelanceerd op 26 juni 2019. www.scp.nl/Recente_publicaties/Denkend_aan_Nederland.

¹⁷ Scharff (2011).

Op nationaal niveau fungeert in Nederland de regelgeving en wordt de infrastructuur gefaciliteerd. Het publiek heeft daar geen boodschap aan en wordt het liefst bediend op lokaal niveau.¹⁸ Lokale gemeenschappen hechten meer aan zelfbedachte thema's; een nationale canon heeft voor hen nauwelijks betekenis. Archeologen op hun beurt onderwaarden niet zelden de verbeeldingskracht en ervaringskennis aanwezig in de samenleving. Waar een ideologische consensus ontbreekt, neemt de versnippering toe en gaan meningen gemakkelijk een eigen leven leiden. Ook universiteiten zijn geen koplopers gebleken in het anticiperen op de maatschappelijke dynamiek. Om met publicist Jona Lendering te spreken: bij de overdracht van kennis ontbreekt het aan een 'tweede lijn', we leggen het publiek niet goed uit welke methodiek de archeoloog hanteert om tot z'n verhaal te komen, daar zijn nauwelijks boeken over want die verkopen niet. Lendering daarover: 'Leg de methode uit en twijfel gewoon hardop'.¹⁹ Klopt, we komen gewoonlijk met ons eindresultaat aanzetten en laten de mislagen liever achterwege.

Vwo-leerlingen die onze voorlichtingsdagen bezoeken, zijn ook een goede graadmeter want zij geven eigener beweging blijk van interesse. Toch kunnen zij dikwijls niet de connectie leggen tussen een grondspoor en het harde wetenschappelijke bewijs en denken dan ook dat de archeologie een insolide wetenschappelijke basis heeft.²⁰ Dat inzicht verandert snel zodra ze voor het vak kiezen, maar toch.

De regionale component

Dat brengt me op een sterk punt van de academische opleiding archeologie in Groningen, 100 jaar oud inmiddels. Deze heeft altijd een sterke regionale component gekend, zetelend in een historische stad met heel veel omringend platteland. Zelf kwam ik in 1982 naar deze universiteit op een aanstelling in de 'regio-relevante onderzoekspool'. Het toenmalige Biologisch-Archeologisch Instituut had namelijk een archeologische begeleiding bedongen voor de brede opknapbeurt die Oost-Groningen moest ondergaan.²¹ Op dat instituut was

¹⁸ Uitkomst van de plenaire discussie 'Is er (nog) toekomst voor een nationale archeologie?' tijdens de Reuvensdagen 2017 in Leiden.

¹⁹ Uit de lezing 'Archeologie, voor wie doen we het ook alweer?' van Jona Lendering voor de alumnivereniging Archeolumni van het Groninger Instituut voor Archeologie op 30 september 2017. Zie ook zijn gelijknamige weblogs (Lendering, 2017).

²⁰ Informatie van het Alfasteunpunt van de Rijksuniversiteit Groningen, 2016.

²¹ De operatie 'Herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën' kreeg in 1979 de status van *lex specialis* en is in 2011 officieel afgesloten. De voorbereidingen voor de archeologische begeleiding zijn vanuit het toenmalige Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit

het toen al gebruik dat ruilverkavelingen in Noord-Nederland, en daarvan telden de jaren 1980 en 1990 er heel wat, door pas afgestudeerden archeologisch werden begeleid, in een poging de banenkansen in die tijd van hoge werkloosheid te vergroten. Er hing inderdaad een sfeer van regio-relevantie. Geheel betekenisloos is die aloude betrokkenheid op de regio niet geweest. Participatie van burgers, de nieuwe werkvorm, ontmoette in Noord-Nederland een opvallend vruchtbare voedingsbodem.

Ik wil hier graag benadrukken dat ik participatie breder opvat dan alleen ‘meedoen’. Publieksarcheologie en publieksparticipatie zijn verschillende dingen en *community archaeology* behelst meer dan lokale gemeenschappen bij de archeologie betrekken. Lokale gemeenschappen spelen wel een steeds grotere rol in onze samenleving en de participatieladder, vaak gebruikt om gradaties van beïnvloeding van burgers op overheidsbeleid aan te geven, wordt ook steeds hoger beklommen. In archeologieprojecten reikt de trede meestal niet hoger dan coproduceren; meebeslissen is nog geen gemeengoed. Die laatste drempel is een psychologische, ik denk vanuit de vrees van beleidsmakers en ook vakarcheologen dat de lokale meningsvorming de officiële spelregels of de doelstelling van een project gaat overrulen.

Bij burgerparticipatie in de archeologie hoort in mijn beleving een element van *wederkerigheid*, een uitwisseling van belangen en verantwoordelijkheden. De legitimatie van deze verschuiving van het eigendomsrecht op het bodemarchief is nog niet gelegen in de wet, maar wel in het simpele feit dat een substantieel deel van de omzet in de archeologische bedrijfstak, middenin de conjunctuurcrisis jaarlijks nog altijd meer dan 20 miljoen²², wordt opgebracht door bedrijven, overheden en particulieren - de veroorzaker betaalt immers. In de komende Omgevingswet zullen de maatschappelijke belangen trouwens sterker gaan doorklinken.

Streven naar een gelijkwaardig speelveld voor alle belanghebbenden, helderheid over welke archeologische claims met welke argumentatie worden neergelegd, is niet zo eenvoudig als

Groningen getroffen door dr W.A. Casparie (tevens lid Herinrichtingscommissie), dr P.B. Kooi en drs J.W. Boersma.

²² www.cultureelerfgoed.nl/Erfgoedbalans 2017. Aangezien de Erfgoedbalans eens in de vier jaar verschijnt en de laatste in 2017 uitkwam, dateren de jongste cijfers uit de ‘crisisjaren’ 2011-2015. Het betreft de omzetcijfers van de vijftien grootste archeologiefirma’s met een gezamenlijk marktaandeel van 90%. Inmiddels is de markt voor het archeologisch bedrijfsleven weer flink aangetrokken.

het klinkt. Breng de leuze ‘kennis delen is meer luisteren dan overtuigen’ maar eens in de praktijk. Ik heb ermee geworsteld in een burgerparticipatieproject in mijn eigen woonomgeving en heb daar zelf een democratische lakmoesproef ondergaan. Daar besloot ik mijn gelijk ondergeschikt te maken aan de groepsdynamiek, een beslissing *contrecoeur*.²³ De opleiding archeologie is er traditioneel op gericht de interpretatie zo nauw mogelijk te laten aansluiten op de feiten. Soms zijn groepsprocessen echter belangrijker dan op inhoud gelijk krijgen. Soms moet je als vakarcheoloog een stapje terug doen omdat vertrouwen schenken en dus het elders beleggen van verantwoordelijkheden een hoger doel dient.

Welke richting gaat het uit met onze burgerparticipatie? Is de participatiegolf over z’n hoogtepunt heen? Je hoort en leest over het echec van de participatiesamenleving, in 2013 nog hèt woord van het jaar. Nu komt vooral de onmogelijkheid tot participatie in het nieuws, met name op het vlak van het sociaal verbond.²⁴ Ik heb juist sterk de indruk dat de vaderlandse archeologie hard op weg is een kleine participatiesamenleving te worden, juist omdat iedereen die wil, kan deelnemen, ongeacht kennisniveau, thematische voorkeur of gezindte. En ongeacht de stand van de economische thermometer.

Daarentegen blijkt de graafkant van ons vakgebied uitermate gevoelig voor conjunctuurschommelingen. Zo was de neergang in de bouw die in 2008 inzette onvoorzien. Archeologische bedrijven, juist opgetuigd om de stroom opdrachten vanwege Malta het hoofd te bieden, moesten personeel ontslaan. De Groninger archeologiestudent Alexander Zagkotsis maakte een cijfermatige analyse van de malaise in de archeologie en legde een onderliggend probleem zelf bloot. Al vóór de wereldwijde recessie inzette, haperde in Nederland de archeologische bedrijfstak, want de hevige onderlinge concurrentie had geleid tot bodemprijzen, wat de weerstand tegen een algehele recessie drastisch had verminderd. Het bestel zelf vertoont een systeemfout, aldus Zagkotsis en hij pleit niet voor méér publieke middelen maar voor marktvergroting via de publieksarcheologie door spreading van risico’s en verbreding van het opleidingsaanbod. Hij noemt dat *public archaeology transition*.²⁵

²³ Bedoeld is het participatieproject Noordlaarderbos, een initiatief van de provincie Groningen en Natuurmonumenten, looptijd van 2010 tot 2015. Zie Groenendijk, H. (2015), 286 e.v.

²⁴ Zie de oratie van oud-minister Jet Bussemaker: ‘Wetenschap, beleid en maatschappelijke impact, in het bijzonder in de zorg’, Universiteit Leiden, 15 februari 2019.

²⁵ Zagkotsis (2017).

Dergelijk onderzoek naar het weerstandsvermogen van ons bestel is helaas nog zeldzaam en de economische slinger omhoog die vanaf 2014 inzette, nam de prikkel weg om dit type onderzoek meer kans te geven. Toch meen ik dat we momenteel opnieuw voor een grote uitdaging staan. De Nederlandse archeologie is niet voldoende toegerust voor tegenslagen, en dan bedoel ik niet alleen een volgende economische recessie maar vooral latente maatschappelijke weerstanden. Wij zouden geen antwoord weten op gele hesjes, stel dat hun protest zich zou richten tegen de oncontroleerbaarheid van ons bestel, met name de waarderingssystematiek van archeologische vindplaatsen. Die krijgen haast altijd het label 'behoudenswaardig'.

Een verdere toeristificatie van de archeologie zal evenmin leiden tot een verdichting van het archeologisch weefsel, niet tot de volumevermeerdering die ons weerstandsvermogen in magere jaren vergroot. Ik wil maar zeggen, met alleen nieuw publiek aanboren en doordachte marketingstrategieën zijn we er niet. We moeten actief op zoek naar nieuwe partners, ook als die ons op het eerste gezicht onwelgevallig zijn.

Nieuwe partners

Het Groninger Instituut voor Archeologie heeft een connectie gelegd met Terra MBO Groningen, sectie akkerbouw, omdat daar jongeren uit de agrarische sector op een heel praktische manier met de productiefactor bodem bezig zijn. Zij bedienen de landbouwmachines en komen zo letterlijk het dichtst bij de archeologie. In Noord-Nederland liggen de meeste archeologische terreinen in agrarisch gebied en dat alleen al maakt akkerbouwers en veeboeren tot belangrijke partners. Helemaal wrijvingsloos zal dat partnerschap niet verlopen maar ik ben ervan overtuigd dat we in de huidige transitiediscussie veel meer aan elkaar kunnen hebben dan nu het geval is. Onze studenten ontwikkelen sensitiviteit voor de agrarische sector, terwijl jonge boeren kennismaken met de historische context van hun grond.²⁶ Begin met meer begrip voor elkaars standpunt en kom tot de wederkerigheid die ik als voorwaarde verbind aan partnerschap. Als we het over maatschappelijke relevantie hebben, is dit een ingang.

We zullen het vak opnieuw moeten opbouwen, te beginnen in het onderwijs. We moeten alerter reageren op maatschappelijke trends en dilemma's niet schuwen. Met welk oogmerk

²⁶ Groenendijk (2019).

eigenlijk? Een belangrijk streven is dat we toekomstige archeologen weerbaarder maken tegen sluimerende weerstanden in de samenleving. We moeten meer oog krijgen voor de onvrede die bij sommige belangengroepen leeft. We moeten de verbinding zoeken tussen wetenschappelijke vraagstukken en monumentenzorg enerzijds en het dagelijks leven van burgers anderzijds, op perceelsniveau, in huiskamers en bij hun vrijetijdsbesteding.

Archeologie is krachtens de wet nu eenmaal een maatschappelijke factor geworden. Dat betekent niet dat we moeten toegeven aan ongeacht welke maatschappelijke wens maar moeten zoeken naar pasklare oplossingen op een niet-abstract niveau. Stages in die richting zijn een goede aanzet. Daar hoort zeker ook een training in communicatietechnieken en mediatraining bij. Kijk eens hoe collega Piersma dat in de vogelwereld heeft aangepakt. De personificatie van de grutto als wachtpost voor de toenemende verdroging van de biotoop van wad- en weidevogels is een sterk beeld dat iedereen begrijpt. Daar kunnen wij nog een voorbeeld aan nemen als we ons in eigen kring weer eens bekreunen om het aftakelende bodemarchief dat bepaalde krachten in onze samenleving het liefst zien opgeruimd.²⁷

Archeologie als refugium

Ik sluit af met het uitspreken van een wens, tevens pleidooi voor het vak archeologie als *refugium*. Niet iedere beoefenaar, en ik doel hier speciaal op studenten en amateurs, kan of wil mee in de alsmaar aanzwellende maatschappelijke druk van je te moeten onderscheiden, van *exposure*. Doe je dat van nature niet graag maar werk je liever in stilte, dan is je banenhorizon meteen een stuk smaller. Toch omvat het vakgebied werkprocessen die afzondering, uiterste concentratie en een wetenschappelijke mentaliteit behoeven, zoals collectiebeschrijving. Zij die wel eens privécollecties hebben moeten documenteren, weten waarvan ik spreek. Dat onderdeel van het vak gaat nogal gebukt onder een negatief imago, want stoffig en saai. Toch is de behoefte daaraan onverminderd groot. Dat een goede uitvoering ook een bepaald menstype vereist, krijgt in de opleiding minder aandacht. Dit menstype vind je vooral in de hoek van de solisten of, om eens een groep te expliciteren, mensen met een stoornis in het autistisch spectrum. En dat brengt me op een weinig benoemde kwaliteit van ons vakgebied, namelijk een therapeutische, een kwaliteit met universele reikwijdte. Archeoloog Carenza Lewis van de University of Lincoln, VK, die op de

²⁷ T. Piersma, 'Luister naar de vogels, onze wachtposten', lezing bij de Opening van het Academisch jaar 2018/2019, Rijksuniversiteit Groningen, 3 september 2018; <https://teampiersma.org/blog/>

Reuvensdagen van 2017 de *key note lecture* uitsprak, verpakte het therapeutische aspect in haar streven een groter publiek bij opgravingen te betrekken.²⁸ Niet om de bezoekersaantallen maar vanuit een breed sociaal perspectief op het gebied van verbale communicatie, gestructureerd werken in teamverband, creatief denken, zelfvertrouwen vestigen, goed burgerschap aanleren; allemaal aandachtsvelden die in lokale projecten goed tot hun recht komen. Lewis' centrale vraag bij elk archeologisch onderzoek is dan ook wat het publiek er beter van wordt en niet slechts de archeologie; kortom, de vraag naar *mutual benefit*. Ikzelf heb de therapeutische zegeningen van ons vak onlangs eens opgeschreven naar aanleiding van enkele bijzondere ervaringen met amateurarcheologen. Erkenning is belangrijk, maar sommigen komen nadrukkelijk schuilen bij de archeologie omdat ze dat als helend ervaren.²⁹

De Rijksuniversiteit Groningen propageert onder meer een Sustainable Society en Healthy Ageing en is onder die noemer op zoek naar allianties met maatschappelijke partners. De aanjager daarvan heet Northern Knowledge, een organisatie die uitgaande van deze kernwaarden verbindingen legt tussen de Groninger wetenschap en maatschappelijke initiatieven. Dat vraagt soms meer voorstellingsvermogen dan wij gewend zijn. Directeur Annemieke Galema zegt daarover: 'We moeten toe naar nieuwe academische onderzoeks- en onderwijsvormen, waarin ruimte wordt gecreëerd voor out-of-the-boxdenken met een bredere maatschappelijke relevantie.'³⁰ Het is me uit het hart gegrepen.

Ik pleit vanuit mijn vroegere positie als provinciaal archeoloog en mijn latere als docent voor meer onderzoek naar de rol van de archeologie in de geluksbeleving van mensen en meer in het bijzonder het maximaal functioneren van mensen met een Autisme Spectrum Stoornis (ASS), juist omdat de archeologie hen zulke mooie randvoorwaarden kan bieden.

Archeologie verbindt mensen van uiteenlopende maatschappelijke geledingen en kan tegelijk in hoge mate individueel bedreven worden. Archeologie vormt een toevluchtsoord voor individualisten en biedt een tegenwicht aan de voortschrijdende 'onttovering'³¹ van het

²⁸ De Reuvensdagen, de jaarlijkse toogdag van de Nederlandse archeologie. Zie Lewis, C. (2017).

²⁹ Groenendijk (2018).

³⁰ Uit een gesprek met dr Annemieke Galema, 2 oktober 2018. Northern Knowledge is in 2017 voortgekomen uit het Consortium voor Valorisatie & Ondernemerschap (CVO) waarin de RUG, het UMCG en de Hanzehogeschool Groningen participeren.

³¹ De term 'onttovering van de wereld' is in 1919 gemunt door de socioloog Max Weber; in de Huizinga-lezing van 2013 plaatste publicist Bas Heijne het begrip betovering naast de huidige maakbaarheidsgedachte

landschap, een niet te keren proces van demystificatie en verlies van authenticiteit. Het is bovendien *bewältigte Vergangenheit*, er vloeit geen bloed uit en de specifieke kennisvermeerdering die individualisten aandragen, komt de archeologie ook inhoudelijk ten goede.

Ik hoor u denken: 'Waar begin je aan'. We hoeven echter niet alles zelf te doen. België is gidsland als het erom gaat de beperking autisme in kracht om te zetten en tegelijkertijd te waarschuwen voor 'overbelichting'. Pedagoog Peter Vermeulen uit Gent bedoelt daarmee: 'Er is een (groot) verschil tussen waardering hebben voor wat goed gaat, inspanningen en overlevingsvaardigheden erkennen en (kwetsbare) mensen respectloos op een verhoogde plaatsen'.³² Zo had ik het nog niet gezien.

Hier in de regio geven het Autisme Netwerk Groningen en Autisme Netwerk Drenthe vorm aan het manifest 'Autismevriendelijke provincies Groningen en Drenthe'. Ik ben benieuwd wat hun aanstaande symposium 'Autisme Inclusief' hierover te zeggen heeft.³³

Aan deze universiteit zie ik een opleiding archeologie voor me waarin onderzoek naar een meer inclusieve archeologie kan gedijen. Het ontbreekt natuurlijk nog aan een strakke definitie van wat dat inclusieve meer kan zijn dan wat we nu al doen. Om ergens te beginnen bepleit ik meer ruimte voor bovengenoemde buitencategorie studenten, voor wie het zoeken van een stageplaats een crime is. Wat zou er mooier zijn dan een gegarandeerde stageplaats, bijvoorbeeld in het Noordelijk Archeologisch Depot - dat unieke archeologische samenwerkingsverband van de drie noordelijke provincies in het heerlijk afgelegen Nuis, waar de deur vanouds wijd open staat voor vogels van diverse pluimage.

Zo'n opleiding zie ik juist hier in Groningen, waar zuinigheid met woorden en ingetogenheid nog deugden mogen zijn.

Ik dank u voor uw aandacht.

(Heijne, B., (2013); een samenvatting van de lezing getiteld 'Zo'n onttoverde, rationele wereld roept verzet op' stond in NRC Opinie & Debat van 14 december 2013.

³² Vermeulen (2012).

³³ Symposium *Autisme Inclusief*. 'Wat anders', 22 november 2019, Zuidlaren (www.autismegroningen.nl). Met dank aan GZ psycholoog/orthopedagoog mw E. Spoelder voor de gevoerde discussies over autisme en inclusiviteit.

Referenties

- Bloemers, J.H.F., R. During, J.N.H. Elerie, H.A. Groenendijk, M. Hidding, J. Kolen, Th. Spek & M.-H. Wijnen (2001), *Bodemarchief in Behoud en Ontwikkeling. De conceptuele grondslagen*. NWO/Van Gorcum, Assen.
- During, R., H. Elerie & H.A. Groenendijk (2001). Denken en doen: verpachten van wijsheid of delen van kennis? Pleidooi voor de verbinding van cultuurhistorische kenniseilanden en een relatie met de sociale wetenschappen. In: J.H.F. Bloemers, R. During, J.N.H. Elerie, H.A. Groenendijk, M. Hidding, J. Kolen, Th. Spek & M.-H. Wijnen, *Bodemarchief in Behoud en Ontwikkeling. De conceptuele grondslagen*. NWO/Van Gorcum, Assen, 111-157.
- Groenendijk, H. (2015) Meer democratie in de archeologie. *Westerheem* 64, 5, 281-289.
- Groenendijk, H. (2018). Zonder amateurs geen archeologie. In: A. Nieuwhof, E. Knol & J. Schokker (red.), *Fragmenten uit de rijke wereld van de archeologie. Opgedragen aan Ernst Taayke bij zijn afscheid als beheerder van het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis. Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 99, 33-40.
- Groenendijk, H.A. (2019). Farmers and archaeologists: any shared interests? Best practice from the Dutch countryside. *Internet Archaeology* 51.
(<https://doi.org/10.11141/ia.51.1>)
- Hegge, J. (2019). *Fantastic Archaeologists and Where to Find them. Confronting Alternative Archaeologies in a Post-Truth Era*. MA scriptie Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.
- Heijne, B. (2013). *De betovering van de wereld*. Prometheus, Amsterdam.
- Lendering, J. (2017). Archeologie, voor wie doen we dat ook alweer? *Weblog Mainzer Beobachter*, blog 1-6, september/oktober 2017; <https://mainzerbeobachter.com>
- Lewis, C. (2017). *Why instrumentalise excavation? The benefits of publicly engaged archaeology*. 29ste C.J.C. Reuvenslezing, Leiden 16 november 2017.
- Eerden, M., M. Kapelle, B. Labuhn, M. Linssen & F. Strolenberg (red.)(2009), <belvedere.nu>. *Praktijkboek cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling*. Matrijs, Utrecht.
- Moshenska, G. (2017). Alternative archaeologies. In: Moshenska, G. (ed.), *Key Concepts in Public Archaeology*. UCL Press, 122-137.
- Schadla Hall, T. (2004). The comforts of unreason. The importance and relevance of alternative archaeology. In: N. Merriman (ed.), *Public Archaeology*. Routledge, Abingdon, 255-271.
- Scharff, D. (2011). *Erfgoed en identiteit in de Euregio's in het grensgebied Duitsland-Nederland: ambiguïteit alom!* BA scriptie Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.
- Scharff, D. (2013). *Leeft de geest van Faro? Een onderzoek naar het denken over de Faro conventie als sociale praktijk*. MA scriptie Universiteit van Amsterdam, Archeologie en prehistorie.

- Strolenberg, F., M. Stam, M. Linssen & M. Kapelle (red.)(2009). *NEXT_Belvedere, de laatste nieuwsbrief*. Utrecht, Projectbureau Belvedere.
- Vermeulen, P. (2012). *Autisme en talenten*. Ervaringsblog Autisme, <https://tistje.com/2012/02/28/autisme-en-talenten>
- Zagkotsis, A. (2017). *Archaeonomics. A socio-economic approach to examine and improve the sustainability of the Dutch model of archaeology*. MA thesis Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.
- Zande, A. van der (2009). *Is erfgoed ingeburgerd?* Afscheidscollege Belvedere leerstoel, Universiteit Wageningen.